

The background is an abstract painting with a rich palette of colors including orange, yellow, green, blue, and brown. It features bold, dark lines that create a sense of depth and structure, reminiscent of Piet Mondrian's style. The overall effect is one of dynamic energy and visual complexity.

Instemmend luisteren

STUDIES VOOR KEES DE RUIJTER

MARINUS BEUTE EN
PETER VAN DE KAMP
(RED.)

INSTEMMEND LUISTEREN

Instemmend luisteren

Studies voor Kees de Ruijter

Marinus Beute en Peter van de Kamp (red.)

De publicatie van dit boek is financieel mede mogelijk gemaakt door de Stichting Jagtspoel Fonds te Renkum.

© 2014 Uitgeverij Kok – Utrecht
www.kok.nl

Omslagontwerp: Garage BNO
Opmaak binnenwerk: Stampwerk

ISBN 978 90 435 2430 8
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

MARINUS BEUTE EN PETER VAN DE KAMP

Woord vooraf 7

Homiletiek

ARIE BAARS

Weerwoord op *WeerWoord*: gesprek onderweg over de catechismuspraak 11

MARINUS BEUTE

De prediker als venster op het evangelie 28

REIN BOS

Hoeveel stukken zijn nodig te weten voor relevante prediking met theologisch gehalte? Een Heidelberger experiment 48

JOS DOUMA

Preken met het oog op Christusgelijkvormigheid. Over spirituele homiletiek en spirituele vorming 66

KEES VAN DUSSELDORP

De moraal van het verhaal. Een verkenning rond de morele relevantie van de preek 79

THEO PLEIZIER

Waar komt een preek vandaan? 104

ARJEN VELEMA

Een homiletische exercitie. Een tekst van Karl Barth uit 1922 120

Praktische theologie

KEES HAAK

Schaamte en schuld op Papua: de schaamtecultuur als opmaat voor missionaire benadering in een postmoderne context 136

MAX HOEKZEMA
Kees de Ruijter: praktische theologie en praktijk 160

GERRIT IMMINK
Theologie van de praktijk 172

PETER VAN DE KAMP
'Geen woorden maar daden'. De diaconale dimensie van preken 181

HANS MEERVELD
Over onderwijzen en leren in de catechese 199

STEFAN PAAS
Missionair gemeente-zijn in de postmoderne samenleving 219

HANS SCHAEFFER
Theologie en etnografie. Een eerste verkenning voor gereformeerde praktische theologie in Kampen 239

Persoonlijk

WIES BRINKHOF EN WILMA JANSEN KLOMP
De kwaliteit van een vertrouwensrelatie 258

SIETSE GREVING
Flarden van herinneringen aan Kees de Ruijter 261

MEES TE VELDE
Dienstbaar en wendbaar. De beide rectoraatsperioden van Kees de Ruijter 265

HARM BOITEN EN PIETER SCHELLING
Bibliografie van prof. dr. Kees de Ruijter 288

Personalia 314

Felicitatieregister 317

Woord vooraf

Preken is voor Kees de Ruijter een ‘way of life’. Steevast was de vraag op vrijdagmiddag: ‘Ga je nog preken zondag?’ En op maandagmorgen was altijd de vraag: ‘Waar heb je gisteren over gepreekt?’ Het kon nog zo druk zijn met colleges, bestuurlijke taken (in zijn beide rectoraatsperiodes) en andere zaken rond de universiteit, Kees schreef rustig zo’n dertig preken per jaar. Toen hij in september 2007 een tijd uit de running was als gevolg van een verkeersongeluk, vond hij het ergste dat hij tijdelijk de preekstoel niet op kon om te preken. Maar Kees heeft de kansel in feite helemaal niet nodig om te preken. Er gaat nauwelijks een gesprek voorbij of hij deelt met je een vondst uit het evangelie, een passage uit een preek die hem geraakt heeft, een persoonlijke ervaring in zijn leven met God. Zijn hele optreden heeft daarmee iets van levende en getuigende verkondiging. Zo gaf hij ook college, zo nam hij tentamens af, zo deed hij supervisie.

Bijna 25 jaar is Kees de Ruijter verbonden geweest aan de Theologische Universiteit in Kampen. Vanaf 1990 als universitair docent ambtelijke vakken en vanaf 1993 als hoogleraar praktische theologie. In die jaren heeft hij enkele generaties predikanten en theologen opgeleid. Kenmerkend voor zijn manier van college geven was zijn existentiële betrokkenheid, enthousiasmerende opgewektheid en geestelijke diepgang.

Daarnaast heeft hij belangrijke bijdragen geleverd aan het actualiseren van de gereformeerde praktische theologie en homiletiek. Hij heeft aandacht gevraagd voor de empirische werkelijkheid en de hoorder. Tegelijkertijd bleef hij diep onder de indruk van het spreken en handelen van God midden in deze werkelijkheid.

Aan al ons spreken en handelen gaat Gods spreken en handelen vooraf. In die zin kan al ons spreken en handelen getypeerd worden als instemmend luisteren. Dat geldt voor de praktische theologie als geheel. Meer dan gebruikelijk in de praktische theologie vraagt Kees de Ruijter aandacht voor het handelen van God in en door kerk, ambtsdrager en gelovige. Dat aan al ons spreken en handelen Gods spreken en handelen vooraf gaat, geldt ook zeker voor de homiletiek. *Horen naar de stem van God*, zo noemde hij zijn homiletiek. En dat horen heeft in eerste instantie betrekking op de prediker. De mens bestaat niet op zichzelf, maar bestaat als antwoord: *homo respondens*. God heeft het eerste woord. Een wezenlijke lijn in zijn homiletiek

is dat wij al luisterend spreken. Wie niet eerst geluisterd heeft naar de stem van God, heeft niets te vertellen. Preken is voor Kees een vorm van meebewegen met het spreken van de drie-ene God. Pas wie zich heeft geoefend in het luisteren, kan zich oefenen in het spreken. Horen naar de stem van God is maar niet een zintuigelijk gebeuren, maar een geestelijke werkelijkheid: “Horen voltrekt zich in eerste instantie wel in het zintuiglijke proces van spreken en luisteren. De prediker heeft daarin zijn eigen verantwoordelijkheid, evenals de hoorder, die immers in zijn eigen leven verder spint aan de preek. Maar het diepste horen vindt plaats daar waar een mens zich gewonnen geeft aan Gods belovende spreken”¹.

Nu hij per 1 september 2014 met emeritaat gaat, bieden we hem met veel plezier deze bundel studies aan. Studies van leerlingen en vakgenoten, met name op het gebied van de homiletiek en de praktische theologie. Maar daarnaast ook bijdragen over zijn werk als docent, supervisor en rector. De bijdragen in deze bundel zijn verdeeld in drie afdelingen: homiletiek, praktische theologie en persoonlijk. In de afdeling over homiletiek reageert *Arie Baars* op Kees' visie op de catechismuspreek. Daarbij betreft hij ook concrete preken uit de bundel catechismuspreken *WeerWoord*. Doordenkend op de keuze voor de typering van de prediker als getuige onderzoekt *Marinus Beute* in hoeverre de prediker gezien kan worden als venster op het evangelie. De persoon en het optreden van Henri Nouwen als prediker wordt hierbij als case-study geanalyseerd. *Rein Bos* vraagt zich in zijn bijdrage af hoe het theologische gehalte van de preek gewaarborgd kan worden in de preekvoorbereiding. Hij analyseert daarvoor de modellen voor preekvoorbereiding zoals die gebruikt worden aan de PThU en de TU Kampen. Aan de hand van de structuur van de Heidelbergse Catechismus doet hij een voorstel om een theologische doordening van de inhoud van de preek vorm te geven. Spirituele homiletiek en spirituele vorming door middel van de prediking komen aan bod in de bijdrage van *Jos Douma*. Met behulp van *lectio divina* en het werk van Dallas Willard zoekt hij naar prediking die hoorders in staat stelt te groeien in Christusgelijkvormigheid. Vanuit zijn dissertatie over prediking en narrativiteit, zoekt *Kees van Dusseldorp* naar de moraal van het verhaal en maakt hij inzichtelijk dat de preek altijd een moreel effect heeft. *Theo Pleizier* vraagt zich in zijn bijdrage af waar de preek eigenlijk van-

¹ Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 204.

daan komt. Hij stemt in met De Ruijters stelling dat de reflectie op de preek altijd volgt op de concrete preek, maar stelt kritische vragen bij het strikte onderscheid dat daarin gemaakt wordt tussen theologie en empirie. Een lezing van Karl Barth over verkondiging uit 1924 wordt door *Arjen Velema* onder het stof vandaan gehaald. Hij laat zien hoe Barth ons vandaag verrassend veel te zeggen heeft. Uiteindelijk legt hij Barths lezing en een preek van Kees de Ruijter naast elkaar. Dat leidt tot opmerkelijke parallellen.

In de tweede afdeling artikelen over praktische theologie gaat *Kees Haak* nader in op de schaamtecultuur zoals hij die leerde kennen op Papua. Hij maakt zijn onderzoek vruchtbaar voor missionair werk in postmoderne contexten. *Max Hoekzema* beschrijft hoe, begin jaren '90, de beoefening van de praktische theologie in Kampen werd geactualiseerd en hoe het 'stagegebeuren' van de opleiding vorm kreeg – een proces waarbij hij samen met Kees de Ruijter betrokken was. In zijn artikel gaat *Gerrit Immink* in discussie met Kees de Ruijter over het zogenaamde 'dubbele perspectief' van de praktische theologie en over de godsdienstige dimensie van geloofspraktijken. *Peter van de Kamp* combineert, zoals Kees de Ruijter in zijn dissertatie ook al deed, diaconaat en prediking. Hij onderzoekt de diaconale dimensie van de prediking en illustreert dit aan de hand van een klein empirisch onderzoek naar de catechismuspreken van Kees de Ruijter. De bijdrage van *Hans Meerveld* gaat over leerresultaten van de catechese. Hij schetst de ontwikkeling van onderwijzen naar leren. *Stefan Paas* verduidelijkt wat het spreken over de missionaire gemeente betekent en combineert dat met een beschouwing over de postmoderne samenleving. Vanuit zijn belangstelling voor de ecclesiologische benadering van de praktische theologie introduceert *Hans Schaeffer* de etnografie. Hij ziet mogelijkheden om die te benutten in de praktische theologie.

In de derde en laatste afdeling aandacht voor Kees als docent, supervisor en rector. *Wies Brinkhof* en *Wilma Jansen Klomp* geven een typering van Kees als supervisor. Voormalig student en huidige predikant van de GKv Alkmaar, *Sietse Greving*, geeft flarden van zijn herinneringen aan Kees de Ruijter als docent. De bijdrage van *Mees te Velde* over de beide rectoraatsperioden van Kees de Ruijter is tegelijkertijd een beschrijving van de recente geschiedenis van de Theologische Universiteit in Kampen.

Het geheel wordt afgesloten met een uitvoerige bibliografie van de hand van *Harm Boiten* en *Pieter Schelling*.

Omdat lange tijd onduidelijk was wanneer Kees de Ruijter precies met emeritaat zou gaan, zijn de voorbereidingen voor deze bundel een tijd geleden begonnen. Daardoor zijn sommige artikelen al geschreven vóór het verschijnen van *Horen naar de stem van God*.

Als redactie danken we Bart Dubbink die ons uitstekend heeft geassisteerd bij het contact met auteurs en bij het opstellen van het felicitatieregister, Marjolijn Palma die de taalkundige correctie van alle artikelen op zich heeft genomen en Leendert Torn (Uitgeverij Kok Utrecht) die enthousiast heeft meegewerkt aan deze bundel. We danken ook Stichting Jagtspoel Fonds voor hun financiële bijdrage om deze bundel mogelijk te maken.

Bovenal zijn wij God dankbaar voor wat hij in Kees de Ruijter aan ons gegeven heeft. Wij wensen je toe, Kees, dat je kunt genieten van je emeritaat en dat je ook in die 'uitgediende' positie mag meewerken met God. Het ga je goed!

Kampen, juni 2014

Marinus Beute
Peter van de Kamp

Weerwoord op *WeerWoord*: gesprek onderweg over de catechismuspreek

ARIE BAARS

De wegen van collega Kees de Ruijter en mij lopen al vele jaren parallel. In 1990 wordt hij benoemd tot universitair docent ambtelijke vakken aan de Theologische Universiteit Kampen. Na zijn promotie in de systematische theologie inaugureert hij als hoogleraar in het eerstgenoemde vakgebied. Wat mijzelf betreft: in 1996 begin ik met mijn taak als docent ambtelijke vakken aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Ook ik promoveer in de systematische theologie en zet dan mijn onderzoek en onderwijs in de praktische vakken in Apeldoorn als hoogleraar voort. Na mijn aantreden in 1996 ontmoeten De Ruijter en ik elkaar regelmatig in de vakgroep en onderzoeksgroep 'Praktische theologie' van de gezamenlijke universiteiten. Samen zoeken we het onderwijs en onderzoek op dit terrein te dienen. En – om niet meer te noemen – beiden hopen we ook in de loop van 2014 met emeritaat te gaan.

Toch zijn er ook verschillen. Die hebben uiteraard te maken met het feit dat wij verschillende mensen zijn. Maar zij houden natuurlijk ook verband met onze eigen kerkelijke en geestelijke achtergrond. De Ruijter is in een aantal opzichten duidelijk een leerling van wijlen professor Trimp, al gaat hij ten opzichte van hem wel een eigen weg. Zelf kom ik uit de meer bevindelijke hoek van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Nu heeft mijn theologische ontwikkeling die bedding wel verbreed en, hopelijk, ook verdiept. Mijn geestelijke wortels liggen echter nog altijd sterk in deze traditie verankerd. Bovendien leggen we verschillende accenten als het gaat om de visie op de vakken die wij doceren. Terwijl De Ruijter er vrij snel – en ook zeer beslist – voor kiest te spreken van 'Praktische theologie', handhaafden wij in Apeldoorn tot voor kort nog de oudere aanduiding 'diakoniologie' voor dit vakgebied.¹ Niettemin staat de laatstge-

1 C.J. de Ruijter, *Meewerken met God. Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie* (Kampen: Kok, 2005); A. Baars, 'Praktische theologie of diakoniologie?' in: *Nader Bekeken* 13 (2006, nr. 1), 22-24. Met name Brienens heeft zich door de jaren heen sterk gemaakt voor de aanduiding van dit vakgebied als 'diaconiologie' (zie o.a. T. Brienens, *Handboek voor de diaconiologie. Inleiding in de theologie van de 'bediening van het Woord' in al zijn dimensies* (Heerenveen: Groen, 1999) en idem, 'De spanning van de plaats rond de diaconiologie in Kuypers concept van de theologische encyclopedie' in: J. van Genderen e.a. (red.),

noemde term – als term dan wel te verstaan – inmiddels ook onder ons ter discussie. Om die reden heeft de laatstgehouden synode van onze kerken (Urk-Maranatha – Nunspeet 2013/2014) besloten de oude naam te vervangen door ‘Gereformeerde praktische theologie’. Dit alles maakt echter wel duidelijk dat De Ruijter en ik op bepaalde punten van inzicht en van gevoelens verschillen. Zodoende worden onze gesprekken soms stevige discussies. Wat ik echter in mijn collega zeer waardeer zijn vooral twee dingen. In de eerste plaats analyseert hij scherp, vraagt hij voortdurend door, maar blijft daarbij altijd fair. Dat zijn eigenschappen die in kerk en theologie vandaag wel meer in praktijk gebracht mogen worden. Bovendien ziet hij altijd ‘de mens’ achter degene die bepaalde standpunten verdedigt of kritische opmerkingen maakt. Dan wordt een theologische discussie met hem ineens een persoonlijk gesprek waarover ook een pastorale gloed kan liggen. Met andere woorden: ondanks de punten van verschil zijn de persoonlijke verhoudingen tussen ons altijd goed gebleven.

Rond het afscheid van ons beiden is het tijd voor een nieuw gesprek. En waarover zou dat anders moeten gaan dan over de catechismus-preek? De Ruijter is daarmee door de jaren heen intensief bezig geweest, vooral ook in een toespitsing op concrete catechismuspreken die hij enige tijd geleden in een bundel heeft laten publiceren.² Zelf heb ik mij vooral de laatste tijd ook in deze thematiek verdiept, al is het wel vanuit een andere invalshoek. Nu spreek ik in deze bijdrage met nadruk over een gesprek. Het is bijvoorbeeld niet mijn bedoeling om één of meer catechismuspreken van De Ruijter strikt

Ten dienste van het Woord. Opstellen aangeboden aan prof. dr. W. H. Velema, hoogleraar aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig ambtsjubileum (Kampen: Kok, 1991), 45-54. Hoewel ik inzake het karakter van dit vakgebied nog steeds van harte met de visie van Brienen instem, acht ik inmiddels het Kuypertiaanse neologisme ‘diaconologie’ alleen al op taalkundige gronden een *monstrum*. Het begrip wekt trouwens ook onnodige verwarring in de internationale discussie. Bovendien is de invulling die Brienen aan de aanduiding ‘diaconologie’ geeft anders dan die van Kuiper. Terwijl Brienen onder ‘diakonia’ de bediening van het Woord verstaat, vat Kuiper het woord op als ‘ambt’ (vgl. A. Kuiper, *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid* (Kampen: Kok, 1909²) II, 584vv.; III, 468vv.). Dat is echter precies wat Brienen niet wil!

² Kees de Ruijter, *WeerWoord. Preken over de Heidelbergse Catechismus*. Onder redactie van drs. Harm Boiten en ds. Pieter Schelling (Barneveld: BDU, 2010). De titel vind ik bijzonder fraai gekozen!

wetenschappelijk te analyseren.³ Dat zou minstens een uitvoerige methodische verantwoording vragen en een dergelijke exercitie is in een afscheidsbundel niet op zijn plaats, gesteld dat er ruimte voor zou zijn. Het gaat mij er op dit moment alleen maar om weer te geven wat mij opviel bij het aandachtig lezen en herlezen van zijn catechismuspreken en van de homiletische reflectie die daarachter ligt. Hierbij zal een enkele meer kritische vraag niet ontbreken. Maar dat moet kunnen in een goed gesprek onderweg.

1 Sterke traditie

Nu is er in onze tijd moed voor nodig een bundel catechismuspreken te publiceren. De Ruijter zinspeelt daarop door de vraag naar de toekomst voor de catechismuspreek expliciet aan de orde te stellen.⁴ Hoewel echt harde resultaten van empirisch onderzoek nog niet beschikbaar zijn, is duidelijk dat de leerdienst en vooral de catechismuspreek in brede sectoren van de gereformeerde gezindte terrein verliezen en zelfs naar de marge verschuiven. Hiermee tekent zich wel een breuk af met het verleden. Want hoewel het verschijnsel catechismuspreek in de breedte van de Nederlands Hervormde Kerk (nu: Protestantse Kerk in Nederland) al langer ter discussie staat, heeft zij tot voor kort in de meeste kleinere kerken van de gereformeerde gezindte een vrijwel onaantastbare plaats.⁵ Dat geldt zeker ook voor de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Binnen deze kerken is met grote trouw in de zondagse middagdienst over dit oude leerboek gepreekt. Sinds de Vrijmaking in 1944 zijn in deze kring tot voor kort ook verreweg de meeste prekenbundels over de Heidelbergse Catechismus verschenen.⁶ Bovendien waren hier tot in recente tijd catechisiatiemethoden in omloop waarin veel nadruk gelegd wordt op de kennis van en het inzicht in het leerboek uit

3 Zie voor een overzicht van de verschillende analysemethoden van preken: Stefanie Wöhrle, *Predigtanalyse. methodische Ansätze – homiletische Prämissen – didaktische Konzeptionen* (Berlin: LIT, 2006). Van belang is ook nog steeds het al wat oudere werk van Rudolf Bohren, Klaus-Peter Jörns (Hrsg.), *Die Predigtanalyse als Weg zur Predigt* (Tübingen: Francke, 1989) dat zich vooral richt op de zgn. 'Heidelberger analysemethode'.

4 De Ruijter 2010, 276vv.

5 Zie mijn *'De eenvoudige Heidelberger...!' Een korte geschiedenis van de Catechismuspreek in Nederland* (Apeldoorn: Theologische Universiteit, 2012), 17vv.

6 In mijn persoonlijke verzameling – die waarschijnlijk niet volledig is – bevinden zich 8 bundels catechismuspreken van de hand van predikanten uit de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Dit aantal is inmiddels alleen overtroffen door de Gereformeerde Gemeenten, waarbinnen op dit moment (2013) 14 bundels verschenen zijn.

Heidelberg.⁷ Kortom, met zijn bundel catechismuspreken staat De Ruijter in een respectabele en levenskrachtige traditie. Hij pleit in dit boek ook uitdrukkelijk voor de voortzetting van deze gewoonte. Tegelijkertijd benadrukt hij dat bezinning op het karakter van de tweede kerkdienst en op de methode van de catechismusprediking dringend gewenst is. Hij geeft daarvoor in het slot van zijn boek ook een eerste aanzet.⁸

2 *Inbedding in de liturgie*

Op allerlei momenten is in deze preken te merken dat zij (ook) bedoeld zijn om in vacante gemeenten in de zondagse diensten gelezen te worden. Dat betekent dat zij nadrukkelijk ingebed zijn in de samenkomsten van de gemeente. Nu heeft Trimp er vele jaren geleden al voor gepleit dat in de volgorde van de ambtelijke vakken de liturgiek de eerste plaats moet krijgen vóór de homiletiek.⁹ De prediking is immers onderdeel van het geheel van de liturgie. Hiermee neemt Trimp afstand van de visie van Abraham Kuiper die de homiletiek uitdrukkelijk vóór de liturgiek plaatst.¹⁰ Op die manier heeft Kuiper mijns inziens een niet geringe bijdrage geleverd aan de ‘homiletisering’ van de eredienst in de Gereformeerde Kerken in Nederland en daarbuiten aan het begin van de vorige eeuw en ook wel daarna. Wij vragen zondags meestal niet: “Hoe was de dienst?”, maar nog steeds: “Hoe was de preek?”, “Waarover ging de preek?”, of: “Wie preekte er vanmorgen?” Dat soort vragen is op zijn minst eenzijdig. Hieruit zal duidelijk zijn dat ik mij goed kan vinden in de principiële stellingname van Trimp. Ik zou de liturgiek en de liturgie het liefst in het hart van de diaconiologische vakken of praktische theologie plaatsen en dat heeft uiteraard ook gevolgen voor de kerkelijke praxis.

7 Ik denk hier bijvoorbeeld aan de reeks H. Folkers e.a., *Ik geloof* (Barneveld: De Vuurbaak, meerdere drukken, laatste mij beschikbare: 1997³). In deze methode wordt de Heidelbergse Catechismus op een eigentijdse wijze voor de verschillende groepen catechisanten behandeld. De methode is concentrisch opgebouwd.

8 De Ruijter 2010, 269-282.

9 C. Trimp, *Inleiding in de ambtelijke vakken* (Kampen: Van den Berg, 1978), 62vv.; m.n. 70vv. Zie nu ook, al is het vanuit een iets andere optiek: Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 31vv.

10 Kuiper III 1909, 481vv.

Om deze reden vind ik het een beetje jammer dat de liturgische ‘setting’ bij deze preken niet wat uitvoeriger is. De Ruijter geeft aan het slot van iedere preek weliswaar enkele “aanwijzingen voor de liturgie”, maar die blijven beperkt tot suggesties voor de Schriftlezingen en de te zingen liederen. Hoe de vormgeving van de liturgie er verder precies uitziet, wordt niet helemaal duidelijk. Nu zou het kunnen zijn dat De Ruijter zich aansluit bij de orden van dienst zoals die staan afgedrukt in het *Gereformeerd Kerkboek*.¹¹ Maar deze liturgieën vertonen onderling wel enkele accentverschillen. Bovendien is in de praktijk van de vormgeving van de eredienst in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt sprake van een nog grotere variatie dan in deze officieel vastgestelde orden zichtbaar wordt. Niet alleen de Schriftlezingen en de liederen, maar ook dingen als de gebeden, een eventuele schuldbelijdenis en genadeverkundiging of een mogelijke lezing van passages uit andere belijdenisgeschriften ‘kleuren’ het geheel van de dienst en hebben invloed op de preek.

Overigens zijn de liederen doorgaans met veel zorg gekozen en passen zij goed bij de desbetreffende preek. Ik waardeer het ook dat verschillende keren liederen of enkele regels daaruit uitdrukkelijk in de preken terugkeren.¹² Wat mij betreft had dit nog wel meer mogen gebeuren. Opmerkelijk is ten slotte dat De Ruijter bij enkele preken kiest voor een ‘tussenzang’ halverwege de preek.¹³ Zoals bekend, ontstaat in de 17^e en vooral in de 18^e en 19^e eeuw de gewoonte om de preek op ongeveer 2/3 van het geheel te onderbreken voor een dergelijke tussenzang. De reden ligt in de toenemende lengte van de preken in deze periode. Bovendien wordt het gebruikelijk de preek – inhoudelijk en qua vorm – te onderscheiden in de uitleg van de tekst en de afzonderlijke toepassing die na de tussenzang komt. In de liturgie van Middelburg (1933) wordt de mogelijkheid van een dergelijke tussenzang nog expliciet genoemd.¹⁴ Deze liturgie is beeldbepalend voor de vormgeving van de eredienst in de Gereformeerde Kerken in Nederland in de eerste helft van de vorige eeuw en voor een groot

11 *Gereformeerd Kerkboek* (Heerenveen: Jongbloed, 2006), 667vv.

12 Bijvoorbeeld De Ruijter 2010, 70vv (HC 14) (Gezang 81:4); 100vv. (HC 20) (Psalm 103:5); 105vv. (HC 21) (Psalm 122; 87:2); 111vv. (HC22) (Psalm 138:4).

13 Onder andere De Ruijter 2010, 67 (HC 13); 168 (HC 34); 198 (HC 39).

14 Vgl. K. W. de Jong, *Ordering van dienst. Achtergronden van en ontwikkelingen in de eredienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland* (Baarn: Ten Have, 1996), 118vv.; G. C. van de Kamp, ‘Liturgische bewustwording in de Gereformeerde Kerken’ in: M. E. Brinkman (red.), *100 jaar theologie: aspecten van een eeuw theologie in de Gereformeerde kerken in Nederland* (Kampen: Kok, 1992), 161vv.; G. van Rongen, *Met al de heiligen. Liturgie in hemel en op aarde I/II* (Barneveld: De Vuurbaak, 1990), 131; 133vv.

deel van de gereformeerde gezindte tot op de dag van vandaag. De tussenzang is in de meeste Nederlandse kerken inmiddels verdwenen, al is zij nog steeds een standaardonderdeel van de liturgie in de rechterflank van gereformeerd Nederland. De manier waarop de tussenzang in de preken van De Ruijter functioneert, is anders van toonzetting. Hij laat halverwege de preek een lied zingen, wanneer de preek uit twee onderscheiden gedeelten bestaat die elk over een eigen thematiek gaan. Het te zingen lied wil dan een brug slaan tussen beide onderdelen. In deze gevallen is een tussenzang zeker functioneel.

3 *Bijbelwoord, catechismuswoord en weerwoord*

Nu zijn er rond het verschijnsel 'catechismuspreek' methodisch gezien een aantal belangrijke vragen te stellen. Een oud probleem is: Wat is precies het karakter van deze vorm van prediking? Er zijn verschillende mogelijkheden. (1) De tekstmatige catechismuspreek. Deze vorm bestaat vooral in een gedetailleerde uitleg van de tekst van de catechismus aan de gemeente. (2) De thematische catechismuspreek. In dit geval wordt de inhoud van het te behandelen gedeelte ontvouwd vanuit een bepaald centraal thema. Dat kan afkomstig zijn uit de desbetreffende zondag. Het kan echter ook gaan om een thema dat als een centrale overkoepeling over de hele serie catechismuspreken wordt gelegd.¹⁵ Motieven die zich hiervoor lenen zijn onder meer: een reeks waarin de leer belicht wordt vanuit het werk van de drie-enige God, het centrale motief van de enige troost, het verbond van God¹⁶, de liefde (van God en tot God)¹⁷ of de zekerheid van het geloof. (3) De bijbels-thematische catechismuspreek. Hier gaat het in principe om een thematisch getoonzette preek over de Heidelbergse, terwijl "de behandeling thematisch verankerd wordt in een specifiek Schriftgedeelte, dat voor de kleur van de preek een bepalende invloed heeft"¹⁸. De Ruijter kiest met overtuiging voor de laatstgenoemde optie. Ik kan hem hierin in belangrijke mate volgen,

15 Zie: K. Dijk, *De catechismuspreek in haar verscheidenheid* (Franeker: Wever, z.j.); J. Kok, *Schetsen over den Heidelbergischen Catechismus. Een handboek voor predikanten* 1 (Kampen: Kok 1903); 2 (Kampen: Kok, 1915).

16 M. J. C. Blok, *Beleden beloften. Preken over de 52 zondagen van de Heidelbergse Catechismus* (Groningen: De Vuurbaak, 1969).

17 J. H. Feringa, *God is liefde. De Heidelbergse Catechismus behandeld in zijn twee en vijftig deelen* (Amsterdam: Höveker en Wormser, 1904).

18 Deze mogelijkheden kunnen overigens nog uitgebreid worden, zeker wanneer men de praktijk van de catechismusprediking in kerken van gereformeerd belijden in het Engelstalige gebied hierbij betreft (vgl. A. Baars, 'Theory and Practice of Preaching on the Heidelberg Catechism' [verwachte publicatie in 2014]).

maar heb wel een paar vragen. Die hebben zowel te maken met de manier waarop hij deze visie in de praktijk van zijn catechismuspreken uitwerkt, als met de methodische reflectie die daarachter ligt. Wellicht is het van belang om enige achtergronden van de stellingname van De Ruijter te schetsen. Wanneer woorden als ‘tekstmatig’ of ‘bijbels’ in verband met de catechismus vallen, bedoelt hij niet dat er voor iedere preek over dit leerboek gezocht moet worden naar een specifieke preektekst uit de Bijbel.¹⁹ In het verleden zijn daarvoor krachtige pleidooien gevoerd, vooral om de bezwaren van de remonstranten en hun voorlopers tegen de catechismusprediking te ondervangen. Van remonstrantse zijde wordt namelijk gezegd dat dit soort prediking in de praktijk betekent dat een door mensen vervaardigd geschrift boven het Woord van God wordt gesteld. De tekst van de catechismus wordt immers in de preek uitgelegd als was het de Heilige Schrift zelf. Bovendien worden de bijbelteksten bij de Heidelberger alleen maar gebruikt als ‘bewijsplaatsen’ (*loci probantia*) die dienen om de tekst van dit belijdenisgeschrift te ondersteunen. Onderzoek laat echter zien dat de specifieke preekteksten uit de Schrift bij de catechismuspreken uit de periode van de strijd met de remonstranten en daarna, doorgaans in de preken zelf nauwelijks of nooit terugkomen. Ondertussen worden in die preken andere bijbelgedeelten wel min of meer uitvoerig geciteerd.²⁰ Dat is uiteraard nogal onbevredigend: een Schriftwoord dat als tekst wordt aangekondigd mag nooit functioneren als een kapstok voor of een opstapje naar de catechismuspreek. Mede om deze reden wordt vooral onder invloed van Abraham Kuyper in recentere tijd een andere weg gekozen. Kuyper stelt namelijk nadrukkelijk dat het kiezen van een Bijbeltekst als uitgangspunt voor de catechismuspreek overbodig is. De tekst van de desbetreffende zondag van de catechismus is immers gebaseerd op het collectief van de talrijke bewijsteksten die onder de afzonderlijke vragen en antwoorden staan afgedrukt. Zodoende bepaalt niet zozeer een enkele Bijbeltekst de inhoud van de catechismuspreek, maar het onderwijs in de leer van de Schrift, zoals dat in die bijzondere zondag van de Heidelbergse Catechismus is samengevat.²¹ Ook deze opvatting is niet zonder bezwaren. Heel gemakkelijk kan de tekst van de catechismus zo een eigen leven gaan

19 Hij gaat wel op dit punt in. Zie De Ruijter 2010, 275v.

20 Baars 2012, 14v.; 28v.

21 Vgl. C. Veenhof, *Predik het Woord. Gedachten en beschouwingen van dr. A. Kuyper over de prediking* (Goes: Oosterbaan en Le Cointre, z.j.), 212vv.

leiden, waarbij de verankering in de Schrift in de schaduw raakt. En als men – om dat te corrigeren – voortdurend terugverwijst naar de desbetreffende Bijbelteksten, kan dat gemakkelijk verwarrend en dus ook vervreemdend werken, zeker voor de postmoderne hoorder. Het is daarom begrijpelijk dat De Ruijter in deze methodische vragen een eigen weg zoekt. Hij noemt die: “de bijbels-thematische catechismuspreek”. Met deze typering kiest hij principieel voor de catechismusprediking als een vorm van themaprediking. De prediker dient voluit recht te doen aan de catechismus als samenvatting van de centrale thema’s van de leer van de Schriften (*doctrina scripturae*). Tegelijkertijd wil hij deze thema’s voortdurend verankeren in en terugkoppelen naar het Woord van God zelf. Concreet houdt dat in dat hij bij iedere Zondag van de catechismus één, maar vaker nog meerdere, bredere Schriftgedeelten kiest die hij in de preek laat samenkomen met de inhoud van het desbetreffende gedeelte van de Heidelbergse. Zo ontstaat een soort ‘blend’, een harmonische samenvloeiing van het getuigenis van Schrift en belijdenis. De Ruijter hanteert deze methode zeer consequent, al treffen we ook een enkele keer een preek aan, waarin het gelezen Schriftgedeelte niet of nauwelijks terugkomt.²² Bovendien kiest hij nogal eens voor originele Bijbelteksten, d.w.z. teksten die niet aan de voet van de vragen en antwoorden in de officiële uitgaven van de catechismus genoemd worden. Het gevolg hiervan is dat in zijn preken een groot aantal verrassende wendingen voorkomen. Zo valt voor de hoorders en de lezers van deze preken vaak een nieuw licht op de oude woorden van onze klassieke belijdenis.

Hoezeer ik dit continue tweerichtingsverkeer tussen Schrift en belijdenis ook waardeer, toch beginnen juist hier ook mijn vragen. In de eerste plaats is de wijze waarop De Ruijter de Schriftwoorden verbindt met de tekst van de Heidelbergse Catechismus doorgaans sterk associatief. Hiermee wil ik niet zeggen dat hij de passages uit de Bijbel niet of onvoldoende exegetiseert. De manier waarop hij de Bijbel ter sprake brengt, verraadt een jarenlange en grondige studie van het Woord van God, al wordt dat niet in elke preek even expliciet. Mijn vraag is echter wel: komen de Schriftwoorden altijd voldoende tot hun recht? Vooral wanneer in één preek meerdere Bijbelgedeelten terugkomen, laat deze vraag zich niet onderdrukken. Fragmentarische associaties met verschillende passages uit de Bijbel kunnen de toch al gefragmentariseerde luisterprocessen van

22 De Ruijter 2010, 39vv. (HC 8)

postmoderne hoorders ook negatief beïnvloeden. Ik haast me om hierbij meteen te zeggen dat de Ruijter er doorgaans wel in slaagt een sterke eenheid in zijn preken aan te brengen. Vaak keert de éne centrale thematiek voortdurend terug, soms als een soort refrein.²³ Hierdoor worden de gevaren van een brede, associatieve uitwaai-ring nogal eens geneutraliseerd.

Mijn tweede vraag ligt in het verlengde van de vorige. Wordt door deze associatieve 'blending' van de teksten van Schrift en belijdenis de tekst van de catechismus zelf wel voldoende breed en diep uitgelegd? Zoals al is aangeduid, neemt De Ruijter afstand van de 'tekstmatige' catechismuspreek, waarin de formuleringen van de catechismus nauwkeurig worden gevolgd, uitgelegd en uitgewerkt. Een belangrijk argument hierbij is dat hij de "achterliggende visie op de preek als uitleg en toepassing minder geschikt acht"²⁴. Ik veroorloof me op dit punt twee opmerkingen. Allereerst pleit ik voor een sterker 'tekstmatige' manier van preken over de catechismus dan De Ruijter voorstaat. In de homiletische bezinning op de aard van de leerdienst is in het verleden sterk benadrukt, dat deze dienst ten opzichte van de prediking over een bepaald Schriftgedeelte een eigen karakter heeft. Dat eigen karakter wordt niet zelden aangeduid met het 'inscherpen van *de leer* (van de Schrift)' in de harten en de levens van gemeenteleden. Mijns inziens zijn voor dat beginsel bijbelse gronden aan te voeren²⁵ en is het in de verwarde en vluchtige atmosfeer waarin wij vandaag leven broodnodig dat de gemeente gefundeerd wordt in de waarheid van de Schriften en ook gewapend wordt tegen gevoelens die afwijken van de gezonde leer.²⁶ Ik ben van mening dat dit in onze tijd niet helder en expliciet genoeg kan gebeuren. Hierbij is uitleg van op zijn minst verschillende zinsneden uit de catechismus in de taal van nu dringend geboden. Mijn tweede opmerking raakt de opmerking van de Ruijter over de tweeslag 'uitleg en toepassing' die achter de 'tekstmatige catechismuspreek' zou liggen. Dat is bepaald niet altijd het geval. Ik ken verschillende

23 Zie o.a. De Ruijter 2010, 9vv. (HC 1).

24 De Ruijter 2010, 274v.

25 Arie Baars, 'Theorie en praktijk van de catechismuspreek' in: Arnold Huijgen e.a. (red.), *Handboek Heidelbergse Catechismus* (Kampen: Kok, 2013), 347-357, m.n. 348vv. en breder: Baars, 'Theory and Practice of Preaching on the Heidelberg Catechism'.

26 Men zie de uitleg van o.a. 1 Tim. 1:10 bij Herman Ridderbos, *De pastorale brieven* (CNT²) (Kampen: Kok, 1967), 54; George W. Knight III, *The Pastoral Epistles. A Commentary on the Greek Text* (NICGT) (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans; Carlisle: Pater-noster, 2000²), 88vv.; P. H. R. van Houwelingen, *Timoteüs-Titus. Pastorale instructiebrieven* (CNT³) (Kampen: Kok, 2009), 49.

series preken over de catechismus – met name uit de vorige eeuw – die beduidend ‘tekstmatiger’ zijn dan de methode die De Ruijter voorstaat en toch niet uitgaan van het schema ‘uitleg en toepassing’. Bovendien: is die klassieke tweeslag nu werkelijk te allen tijde zo verfoeilijk? Ik geef toe dat het gevaarlijk is in preken een vrijwel volstreekte scheiding aan te brengen tussen een uitleggend en een toepassend deel, zoals dat in het verleden wel voorkwam en nog steeds gebeurt. Men kan deze tweeslag echter ook veel meer hanteren als een vloeiende beweging van de tekst naar de hoorder. Alweer twintig jaar geleden heeft W. H. Velema ervoor gepleit die klassieke tweeslag zó te hanteren, nadat hij de vele bezwaren ertegen had besproken en gewogen.²⁷ Ik sluit mij hierin nog steeds graag bij hem aan.

4 Structuur en communicatie

In een al wat oudere publicatie heeft De Ruijter zich rekenschap gegeven van de vorm en de structuur van de preek.²⁸ Een belangrijke conclusie die hij hierbij trekt is dat de klassieke preekvorm met een thema en verdeling in twee of drie punten bepaald niet de enige is. Hij pleit voor grotere variatie in preekvormen waarbij hij zich vooral laat leiden door enkele toonaangevende vertegenwoordigers van de ‘New homiletic’ in Amerika, met name Thomas Long en David Buttrick.²⁹ Deze auteurs pleiten ervoor preken in punten te vervangen door andere structuren die meer gericht zijn op werkelijke communicatie met de postmoderne hoorder. Zo pleit Buttrick ervoor de preek op te bouwen in kleinere eenheden die hij ‘moves’ noemt. Nu is het niet zo eenvoudig kort aan te geven wat precies met ‘moves’ bedoeld wordt. Toch is het belangrijk een poging in deze richting te wagen, temeer omdat De Ruijter zelf zegt dat hij deze structuurmethode in zijn homiletiekonderwijs gebruikt. Bovendien laat een

27 W. H. Velema, ‘De plaats van de hoorder in de prediking I en II’ in: *Theologia Reformata* 37 (1994), 28-45; 114-132. Ook in andere nieuwere publicaties op homiletisch terrein van Gereformeerd vrijgemaakte zijde is de kritiek op het schema uitleg en toepassing algemeen (vgl. o.a. Jos Douma en Peter van de Kamp, ‘Preken: uitleggen en toepassen?’ in: C. J. de Ruijter (red.), *Preken en horen. Op weg naar een eigentijdse gereformeerde preekvisie* (Kampen: Vakgroep Praktische Theologie van de Theologische Universiteit (Broederweg), 1998) 38vv.; Jos Douma, *Veni Creator Spiritus. De meditatie en het preekproces* (Kampen: Kok, 2000), 62vv. Mijns inziens is die kritiek al te zwaar aangezet en dus eenzijdig. Ik hoop dat binnen afzienbare tijd in een artikel over deze tweeslag te laten zien.

28 Vgl. C. J. de Ruijter, ‘Vorm en structuur van de preek’ en: ‘De preekvorm dient de boodschap’ in: idem (red.) 1998, 82vv.

29 Thomas G. Long, *The Witness of Preaching* (Louisville, Kentucky: Westminster, 2005²); David Buttrick, *Homiletic. Moves and Structures* (Philadelphia, Pennsylvania: Fortress, 1987)

groot aantal van zijn catechismuspreken zien dat hij aan deze manier van preken schatplichtig is. Volgens Buttrick bewegen ‘moves’ zich van theologische gedachten in de richting van beelden die opgeroepen worden in de hoofden en harten van de hoorders. Zodoende heeft elke ‘move’ drie onderdelen. Allereerst wordt een theologisch begrip gedefinieerd (*theological definition*). Hierna wordt ingegaan op de menselijke weerstanden die hier tegen opkomen (*oppositions*) en ten slotte wordt duidelijk gemaakt op welke wijze mensen met deze – soms tegenstrijdige – ervaringen kunnen leven (*lived experience*).³⁰ Nu volgt De Ruijter bij de opbouw van zijn ‘moves’ dit schema van Buttrick bepaald niet slaafs. Toch is soms de manier waarop Buttrick de verkondiging vorm geeft in deze catechismuspreken duidelijk herkenbaar. Een voorbeeld is de ‘move’ in het slot van de preek over Zondag 13. Het gaat daar over de belijdenis dat Jezus “onze Heere” genoemd wordt. Het openings-statement luidt: ‘Van wie ben jij? Ik ben van Jezus Christus. Hij is de Heer van mijn leven’. Dan komen de bezwaren: ‘Ben je dan nog wel vrij, als je van een ander bent?’ Aan de hand van de gelijkenis van de verloren zoon wordt geschilderd dat deze jongen dacht vrij te zijn, maar tot de bittere ontdekking komt dat hij slaaf is van een andere heer. ‘Van wie ben je? Van jezelf? Wat sta je dan alleen!’ Dan komt de omslag naar de ‘lived experience’: ‘Maar waarom zou je alleen staan? Er is een Heer, machtiger dan alle anderen. (...) Hij zegt ook: jij bent van Mij. Maar je hoort toch zeker wel het verschil? Als *Hij* het zegt, dan klopt daarin het hart van God’.³¹ Veel van de ‘moves’ in deze preken zijn herkenbaar in hun openings- en closingstatement, dat in sommige preken als een refrain terugkomt. Het tussengedeelte is echter nogal eens anders getoonzet dan bij Buttrick. Soms is het min of meer narratief-heilshistorisch-uitleggend van karakter³², dan weer didactisch-verkondigend.³³ Dat geeft aan de preken een grote mate van levendigheid.

30 Buttrick 1987, 28vv.

31 De Ruijter 2010, 67v. (HC 13); zie ook de ‘move’: ‘Wat een dag’ (De Ruijter 2010, 86vv.; HC 17); de ‘move’: ‘Wat voor soort koning is Hij eigenlijk?’ (De Ruijter 2010, 96; HC 19); de ‘move’: ‘(De kerk) als stad van Gods vrede’ (De Ruijter 2010, 106vv. (HC 21)); de ‘move’: ‘Je moet er iets van kunnen merken dat je in bad geweest bent’ (De Ruijter 2010, 136vv. (HC 27)).

32 Bijv. de brede ‘move’: ‘De Geest is het die levend maakt’ (De Ruijter 2010, 102; HC 2); de ‘move’: ‘De sleutel’ (De Ruijter 2010, 151vv. HC 31)

33 Bijv. de ‘move’: ‘Wat voor soort koning is Hij?’ (De Ruijter 2010, 96v.); de ‘move’: ‘Je moet er iets van kunnen merken dat je in bad geweest bent’ (De Ruijter 2010, 136vv. (HC 27)); de ‘move’: ‘Van wandelen met God word je niet moe’ (De Ruijter 2010, 157v. (HC 32)).

Instemmend luisteren verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Kees de Ruijter als hoogleraar Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen. Deze afscheidsbundel is een blijk van waardering voor zijn decennialange bijdrage aan de gereformeerde praktische theologie en bevat studies van leerlingen en vakgenoten. Naast artikelen over homiletiek en andere praktisch-theologische disciplines zijn ook enkele persoonlijk getinte bijdragen opgenomen.

Als geheel biedt *Instemmend luisteren* een brede inblik in actuele discussies in de gereformeerde praktische theologie en de bijdrage die prof. De Ruijter daaraan heeft geleverd.

uitgeverij

